

Тамара Н. Јаневска¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ПРЕДСТАВЉАЊЕ РЕГИОНАЛНИХ ВАРИЈЕТЕТА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У НОВИНСКОМ ДИСКУРСУ: КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП²

Упркос тврђи да је 21. век обележило знатно медијско интересовање за језик (в. Џонсон и Енслин 2007; Богетић 2018), у досадашњим когнитивнолингвистичким истраживањима је метафоричким представама о језику у српском новинском дискурсу посвећено недовољно пажње. Стога рад представља прилог резултатима постојећих студија метајезика (в. Богетић 2015; Богетић 2018). Фокус истраживања сужен је на медијске представе регионалних варијетета српског језика, док се само истраживање обавља у теоријском оквиру когнитивне лингвистике, то јест теорије појмовне метафоре (Лејкоф и Џонсон 1980) и критичке анализе метафоре (Чартерис-Блек 2004). За потребе истраживања прикупљен је скуп од 17 новинских текстова (14.575 речи, 14.207 лексичких јединица) из дневних новина *Полишика*, објављених у периоду од 2006. до 2022. године. У раду се првенствено спроводи квалитативна анализа документованих језичких метафора, која се допуњује увидима о фреквентности њихове употребе, како би се утврдиле доминантне представе о регионалним варијететима и испитала учесталост забележених изворних домена. Истраживање такође треба да покаже на који начин медијски дискурс одражава језичке идеологије везане за дијалекте српског језика. У поређењу са постојећим студијама метајезика, у раду је уочен мањи проценат метафоричности, што се може објаснити чињеницом да је дијалекат ужи, одређенији појам од језика.

Кључне речи: метајезик, дијалекат, новински дискурс, појмовна метафора, језичка идеологија, српски

1. УВОД

Значај медија у процесу стварања и одражавања идеологија (Стен и др. 2010: 43; Кренмајр 2011: 39) допринео је великом интересовању за проучавање новинског дискурса. Као богат извор фигуративног језика, дискурс новина често налази своје место у когнитивнолингвистичким истраживањима метафоре (в. Семино 2002; Стен и др. 2010; Кренмајр 2011; Силашки и др. 2009; Силашки 2011; Ђуровић 2015; Богетић 2015; Богетић 2018б, Богетић и др. 2020). Стога се у великом броју радова који се баве овим дискурсом комбинују теоријско-методолошки оквир теорије појмовне метафоре (Лејкоф, Џонсон 2003 [1980]) и критичке анализе метафоре (Чартерис-Блек 2004) не би ли се објаснио међуоднос дискурса и когниције³. У мноштву друштвених идеологија које се разматрају у новинама, запажено је и интересовање за језичке идеологије, односно медијски *метајезик*, које се тичу како порекла, природе и тачности језика, тако и односа језика и идентитета, или језика и политике (Богетић 2018б: 4-5).

1 tamara.janevska@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/200198).

3 Више о односу метафоре и идеологије в. Гоутли (2007).

Међутим, метафоричке представе о српском језику у новинском дискурсу анализирани су у свега неколико студија (в. Богетић 2015; Богетић 2018а; Богетић 2018б). Најдетаљније је питање представљања метајезика у локалном контексту размотрила Богетић (2018б) у докторској дисертацији *Метафоре о енглеском и српском језику у британском одн. српском новинском дискурсу*, у којој је установљено да се међу главним дискурсно осветљеним аспектима циљног домена језика издвајају: језик уопште, језичка промена, стање језика, употреба језика, однос говорника и језика и учење/знање језика (2018б: 83-84). Ипак, скуп циљних лексичких јединица на основу којих су бележени метафорички изрази у дисертационом истраживању није укључивао лексему *дијалекти*, будући да се у прикупљеном корпусу ауторке дата јединица јављала спорадично (ibid. 60). Управо тој јединици посвећује се пажња у овом раду. О односу појмовне метафоре и регионалних варијетета српског језика нема опсежнијих налаза. Једно запажање о начину поимања дијалеката износи Бугарски (1972) приликом навођења метафора којима се лингвистика служила током свог развика, истичући да су последњих година 19. века доминирале метафоре из области физике, те су приликом описа дијалекатске дивергенције биле учестале метафоре *шаласа* (Богетић 2018б: 46-47). Са друге стране, Кликовац (2008: 135-145) испитује метафоричност термина којима се означава постојање и стварање језичких варијетета. Приликом одређивања њиховог односа према стандарду, језички варијетети којима се приписује одређени вредносни суд, како наводи ауторка, разумеју се у складу са положајем који заузимају у вертикалној равни. Тако се степен одступања од књижевног (стандардног) језика језички исказује у складу са појмовним метафорама стандардно је горе и нестандардно је доле (ibid. 137). Према речима ауторке (ibid. 138; 144), вертикална димензија која је у основи термина *раслојавање* не погодује опису варијетета као што су дијалекти⁴, будући да они заузимају положај на хоризонталној равни, али зато термини *разуђености* и *разуђивање језика* покривају то значење.

Дијалекте у овом раду посматрамо кроз дводоменски модел (Лејкоф, Џонсон 2003). С обзиром на то да њих настојимо да опишемо, а првенствено због чињенице да припадају апстрактном појму *језик*, они представљају *циљни домен* (енгл. *target domain*). Њихов опис подразумеваће идентификовање аспеката конкретнијих домена искуства, *изворних домена* (енгл. *source domain*), чија се структура пресликава (енгл. *mapping*) током овог когнитивног процеса. У том подухвату, биће сагледани *метафорички језички изрази* (енгл. *metaphorical linguistic expressions*) као језичке манифестације појмовних метафора, што ће нам помоћи да установимо на који начин се регионални варијетети представљају у новинском дискурсу.

2. МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Фокус истраживања сужен је на испитивање новинског дискурса. Као главни извор грађе послужиле су дневне новине *Политика*, једне од најчитанијих српских дневних новина доступних на интернету. За потребе рада било је неопходно најпре издвојити основни термин за претрагу, при чему су, у складу са темом, разматране лексеме *регионални варијетети* и *дијалекти*. У дијалектолошкој

4 Такав пример забележен је и у нашој језичкој грађи: *Напротшив, они су у својим радовима [...] на примерима књижевног стваралаштва показали равноправности језичких слојева дијалекта и стандардног језика [...]*.

литератури (в. Окука 2008; Бугарски 2003) се терминолошки низ представља у виду хијерархијске лествице на којој језик стоји као надређена категорија, будући да је „структурно-типолошки конструкт изведен на основу особина целокупне језичке територије”, док *дијалекати* представља јединицу нижег ранга коју одликује висок степен сличности језичких појава на одређеном географском простору једног језика дисистема (Окука 2008: 8–9). Другим речима, језик се може сматрати скупом дијалеката који га чине (в. Бугарски 2003: 237). Понекад се у литератури може наћи термин *регионални (шеријоријални) варијетети* уместо термина *дијалекати*, како би се означиле разлике на нивоу граматике, лексике и изговора до којих долази услед регионалне раслојености одређене језичке територије (в. Судимац 2020: 273). Међутим, претрага новинске архиве искључила је могућност употребе термина *регионални варијетети*. Односно, није било резултата претраге за дату кључну реч. Чак и приликом претраге по кључној речи *варијетети* скуп од 11 новинских чланака није садржао текст који се бави варијететима српског језика, већ се у њима дата лексема користи не би ли се означила јединка биљне или животињске врсте. Према томе, као основни термин за претрагу одабрана је лексема *дијалекати*, односно падежни облик номинатива („дијалекат”) и генитива („дијалекта”) дате лексеме. На основу тога се дошло до скупа од 44 текста за прву и 46 новинских текстова за другу лексему, то јест падежни облик.

Скуп од 90 новинских чланака је потом сужен како би се оформио скуп текстова који се односе искључиво на дијалекте. Ишчитавањем текстова одлучено је да се из анализе искључе: а) текстови који се тичу српске књижевности (где се говори о одређеном роману или поезији), б) текстови који се тичу дијалеката других светских језика, као и в) туристичких атракција и нематеријалних културних баштина, потом г) аутобиографски текстови, д) дупликати, и ђ) текстови које смо груписали под категоријом „друго” јер су посвећени различитим темама (нрп. археологија, форензичка лингвистика, филм, фотографија, позориште или плес). Тако је иницијални скуп знатно сужен на 17 чланака (14.575 речи, 14.207 лексичких јединица), објављених у периоду од августа 2006. до августа 2022. године. Текстови се разликују у погледу дужине, најдужи садржи 1.650 речи, а најкраћи 240 речи.

Језичка грађа је анализирана у складу са следећим циљевима истраживања:

- а) испитати метафоричност свих лексичких јединица ради утврђивања фреквентности метафоричких израза у новинском дискурсу. Стога су бележени примери метафорички употребљених речи, неметафоричких речи и речи за које није било могуће са сигурношћу утврдити да ли припадају првој или другој групи, њих смо означили категоријом „нејасно”⁵ (Табела 1);
- б) испитати фреквентност *падежне метафоре* (енгл. *inflectional metaphor*) у прикупљеном материјалу (Табела 2);
- в) одредити *циљне лексичке јединице* (енгл. *key discourse terms*), односно изразе који се односе на дијалекте српског језика и испитати метафоричност израза који су у вези са циљним лексичким јединицама (Табела 3);
- г) утврдити доминантне изворне домене путем којих се говори о дискурсно осветљеним аспектима циљних домена;
- д) испитати како забележене метафоричке представе о дијалектима српског језика одражавају језичке идеологије.

5 Датум ознаку користимо уместо ознаке WIDLII (скраћено од енгл. When In Doubt Leave It In).

Како би се пружили одговори на прва три питања (а, б и в), извршена је језичка анализа грађе према принципима процедуре за утврђивање метафоричности израза под називом MIPVU⁶ (скраћено од енгл. *Metaphor Identification Procedure Vrije Universiteit*, Стен и др. 2010) у складу са допунама⁷ које предлажу Богетић и др. (2019) које важе за српски језик. Наиме, након упознавања са садржајем текстова, за сваку лексичку јединицу утврђено је да ли се њено значење у датом контексту (енгл. *contextual meaning*) може разумети путем поређења са основнијим значењем (енгл. *basic meaning*) које она има у другим контекстима, не би ли се установило које лексичке јединице су употребљене у метафоричком значењу. У овој фази служили смо се *Речником српскога језика* (2011) како бисмо поуздано одредили контекстуално и основно значење и да ли се та два довољно разликују. Фокус истраживања ограничен је на дијалекте, те се резултати који се износе у централном делу рада односе на метафоричност лексичких јединица чији се циљни домен односи на тему (в). Метафорички језички изрази повезани са одабраним циљним јединицама су потом разврстани према изворним доменама искуства у односу на дискурсно осветљене аспекте циљног домена, чиме су се издвојиле најпродуктивније појмовне метафоре (г), у складу са којима смо у завршном делу рада, примењујући критичку анализу метафоре (Чартерис-Блек 2004), покушали да утврдимо како су дијалекти српског језика представљени у српском новинском дискурсу (д). Приликом одређивања појмовне структуре, водили смо рачуна о томе да ниво уопштавања буде у складу са документованим налазима, то јест да назив изворног домена покрива све документоване језичке изразе одређеног домена искуства. Испитивање падежне метафоре (б) одвија се према параметрима које утврђују Богетић и др. (2019: 213–223) у раду који представља први покушај да се испита метафоричност беспредлошких конструкција у српском језику. Међутим, падежна метафора се не може идентификовати применом процедуре какву предлажу Стен и сарадници (2010), већ захтева мање измене. Додатни корак који предлажу ауторке подразумева поређење основног и контекстуалног значења падежа⁸. У наставку следи приказ појмовних метафора о дијалектима српског језика које смо забележили у материјалу и дискусија о начину на који су они приказани у медијима.

3. АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА

Приликом анализе ма којег дискурса неопходно је квалитативну анализу допунити налазима који се тичу учесталости језичких појава. Кренмајр (2011: 17) упозорава на то да одсуство таквих налаза, односно фокус анализе искључиво на метафоричким речима, може навести на погрешан закључак да новински дискурс обилује метафорама. Како би се поуздано утврдио степен метафоричности, неопходно је сагледати однос метафорички и неметафорички употребљених речи у тексту. У вези с тим, испитали смо метафоричност у целокупном материјалу.

6 MIPVU представља унапређену верзију прве процедуре за утврђивање метафоричности лексема, MIP (скраћено од енгл. *Metaphor Identification Procedure*), Праглецаз групе (2007).

7 Као једну лексичку јединицу бележили смо повратне глаголе и поли-јединице, односно изразе са устаљеним редом речи који се као такви могу наћи у речнику (нпр. *будући да, пре свега, у основи*), као и сложенице које су такође забележене у речнику (нпр. *српско-хрватски*). У случају властитих именица, све именице које упућују на један ентитет бележили смо као једну лексичку јединицу, а комбинације одричне заменице и предлога (нпр. *ни у једном*) као две јединице.

8 Више о допунама које се тичу падежне метафоре видети у Богетић и др. (2019).

Табела 1: *Метафоричност лексичких јединица*

Лексичке јединице	Метафоричност			Укупно
	Метафоричке речи	Неметафоричке речи	Нејасно	
Број	1.022	13.133	52	14.207
Процент	7,2	92,4	0,4	100%

Категорију коју смо обележили као „нејасно” чине примери (попут *Полићика је писце ухваћила за перо.*) који се могу протумачити двојако, као метонимија, дакле неметафорички употребљене речи, или као персонификација, услед чега би се оне сматрале метафорички употребљеним речима. Како из квантитативног налаза не би изостале персонификацијске метафоре, категорију „нејасно” убрајамо у збир метафоричких речи. Према томе, у посматраним текстовима посвећеним дискусијама о дијалектима забележено је 1.074 примера метафоричких лексичких јединица, што говори да је свака тринаеста реч метафоричка.

Следећи најновије увиде о применљивости МIPVU процедуре на српски језик, то јест имајући у виду да се у српском језику метафоричка значења могу јавити и у форми беспредлошких конструкција (в. Богетић 2018б; Богетић и др. 2019), такође смо забележили примере падежне метафоре, чију смо фреквенцију употребе упоредили са фреквенцијом лексичке метафоре⁹ у Табели 2. Њена заступљеност, иако далеко ређа, доприноси степену метафоричности грађе.

Табела 2: *Фреквенција употребе лексичке метафоре и падежне метафоре*

Језичка метафора			
1074 (100%)	Лексичка метафора	Број	992
		Процент	92,4%
	Падежна метафора	Број	82
		Процент	7,6%

Број метафорички употребљених речи (1074) приказан у Табели 1 и Табели 2 односи се, дакле, на целокупан садржај текстова објављених у посматраном временском периоду независно од циљног домена. Према томе, нису сви метафорички језички изрази подједнако релевантни за појмовну анализу коју приказујемо у наставку рада. Пошто тежимо томе да утврдимо колико су дискусије о дијалектима честе, да ли метафора у њима игра значајну улогу и којим се аспектима домена поклања нарочита пажња, овом приликом бавимо се искључиво метафоричким изразима на основу којих се могу идентификовати појмовне метафоре које конкретизују варијетете одређеног географског простора. У одабраним текстовима, лексеме *језик*, *дијалек(а)и*, *говор*, *језички*, *дијалекатиски*, и нешто ређе *акцентни*, *дијалектолошки* и *локални* издвојиле су се као најфреквентнији појмови у вези са темом, те представљају циљне лексичке јединице. Оне су, у облицима множине и свим својим падежним облицима, биле заступљене у различитим текстовима, а у складу са њима издвојено је 223 примера који су подвргнути појмовној анализи.

Анализа је показала да су метафоричке представе дијалеката у нашој грађи језички реализоване у виду сва три типа лексичке метафоре – директно,

⁹ У раду употребљавамо терминологију предложену у раду Богетић и др. (2019), те термин *лексичка метафора* користимо за језичке изразе код којих је метафоричност исказана било директним, имплицитним или индиректним путем.

индиректно и имплицитно, као и путем падежне метафоре. Међу њима, најучесталији су примери индиректне метафоре која премашује збир друге три. Њихов однос сумирамо у Табели 3:

Табела 3: *Метафоричке речи које су у вези са циљним лексичким јединицама разврстане према њиху метафоре*

	Тип метафоре				Укупно
	Директна метафора	Индиректна метафора	Имплицитна метафора	Падежна метафора	
Број	15	181	2	25	223
Процент	6,7	81,2	0,9	11,2	100%

Наши налази одговарају налазима Кренмајрове (2011: 111; 158) која закључује да примери код којих су изворни и циљни домен експлицитно наведени у тексту, то јест примери директне метафоре (илуструјемо примером: *Призренско-тимочки дијалекти одавно је боксерска врећа коју у процлазу с висине распали ко како ситигне.*), као и примери имплицитне метафоре, где неметафорички изрази (најчешће анафоричке заменице) упућују на претходно поменути јединицу која јесте метафоричка (илуструјемо примером: *Данас многи говоре да је у стандарду српског књижевног језика заобиђен говор и лексика моравске Србије. И не само то него се могу прочитати изјаве озбиљних, уљедних интелектувалаца да је већи део Србије данас “гурнути у дијалекти”.*), у новинском дискурсу енглеског језика не играју значајну улогу. Исте тенденције уочавамо и у српском језику.

У случају падежне метафоре, метафоричка значења у беспредлошким конструкцијама најчешће су била означена инструменталом, генитивом и дативом¹⁰. Инструментал је уочен искључиво код метафоричких израза који се односе на аспект употребе дијалекта, при чему се језик, дијалекат или говор разумеју пресликавањем из домена оруђа (пример 1). Генитив се јавља у примерима где се показује однос припадности, односно где је циљна јединица поседник (пример 2), па тако осветљава аспекте попут одлика дијалекта или дијалекти уопште. Основно значење (правца) кретања које одликује датив најчешће служи за исказивање последице (пример 3) или тежње, па тако у први план истиче аспекте употребе дијалекта или односа према дијалекту.

1. Сматрам да и језик писаца који пишу призренско-тимочким *дијалектом* треба да буде кодификован [...].
2. Понекад, када је реч о управном говору, било је делотворније искористити могућности *дијалекта*.
3. Повратак свршених студената у родне градове најчешће доноси враћање матерњем *дијалекту* [...].

Независно од вида испољавања, тежили смо томе да метафоричке речи групишемо у што прецизније изворне домене. На тај начин, утврђен је велики број различитих изворних домена, од којих се неки јављају у појединачним реализацијама или мањем броју примера (попут домена смрти, чврстине или чистоће). Ради што концизнијег и прегледнијег излагања, као основни критеријум у складу са којим дајемо преглед најучесталијих изворних домена јесте *дискурсно осећени аспекти циљног домена* (енгл. *key discourse term*). У нашем случају то

¹⁰ Редослед је заснован на учесталости (инструментал: 14 реализација, генитив: 6 реализација, датив: 5 реализација).

су били следећи аспекти¹¹: дијалекти уопште, однос према дијалекту, однос дијалекта¹² и стандарда и употреба дијалекта. Сваком од њих, према учесталости у прикупљеном материјалу, посвећује се посебна пажња у наредним сегментима тако што се издвајају најпродуктивнији домени путем којих се о њима говори.

3.1. Употреба дијалекта

Процент забележених примера (44,84%) указује на то да је аспект употребе дијалекта најчешће истакнути аспект циљног појма, о коме је могуће говорити преко неколико различитих изворних домена. Овом приликом ограничићемо приказ на три најдоминантнија, то јест оне који су се појавили у више од 10 реализација.

Најучесталије се аспект употребе уочава у изразима као што су: *косовско-ресавско*, који је миграцијама разнети на североисток до Ђердапа/ у језичком ишкиву користио, односно убацивао локалне речи и изразе/ ако им је био проблем да акцент поставе тамо где му је по норми место/ Речник САНУ уноси и обрађује лексикку иризенско-ишкочких говора. У њима је доминантан изворни домен руковања предметима који подразумева претходно изједначавање циљних јединица са предметима. Илуструјемо примером:

1. Неоспорно је да су писци дијалекте користили на онај начин који је постао модел у српској књижевности и култури.

Као посебна врста предмета издваја се домен оруђа који се, уместо у виду истоимене лексеме (у том случају представљао би пример директне метафоре), јавио у виду падежне метафоре. Контекстуално и основно значење циљних јединица (*дијалекат*, *језик* и *говор*) је у таквим примерима идентично, али се њихова метафоричка употреба огледа у томе што је инструментално значење исказано падежом:

2. Чини се као да су се млади на изванредан начин охрабрили да и на неким јавним местима проговоре матерњим *дијалектом* [...].
3. [...] било је размишљања како преточити ову исповест – књижевним или рудименталним *језиком*, *говором* у коме главна јунакиња живи.

Бележење метафоричких предлога током анализе допринело је издвајању још једног домена који је био други по учесталости у овој групацији. Реч је о метафорама из домена простора, што је у нашем случају било језички исказано предлогом *на*.

4. [...] моравски слив убраја се међу дијалектолошки најистраженије српске регионе, а *на* његовим дијалектима написани су и неки бисери српске књижевности.
5. Зашто са симпатијама читамо јужњачки Боре Станковића или „Петријин венац” Драгослава Михаиловића, написан *на* косовско-ресавском дијалекту?

Основно значење предлога подразумева место налажења, кретања или простирања и разликује се од околносног значења које има у примерима 7 и 8. Место које одређени ентитет заузима на површини одговара условима у којима се он налази или настаје, па се тако изрази попут: на ишом изговору су

11 Њима смо придодали и аспект језика уопште (нпр. [...] *скупи дијалеката* који су међусобно довољно сродни а од суседних језика довољно различити да би их лингвисти сврстали у један (народни) језик [...]) који смо сматрали релевантним јер показује надређеност језика као категорије категорији дијалекта. Међутим, дати аспект био је заступљен у свега пар примера, те га овом приликом не наводимо.

12 Мисли се на нестандардне регионалне варијетете.

штампане и прве српске књиже/ обимна усмена књижевности *на дијалектџу* у ситуацијама у којима је комуникација *на дијалектџу* неприхватљива/ изводи и тражедију *на дијалектџу*/ *на језику свој краја* објавила две књиже могу сматрати језичким реализацијама појмовне метафоре околности у којима нешто настаје су место где се нешто налази.

Домен кретања расветљава исту циљну дискурсну тему, мада се може рећи да обухвата неколико елемената, сваки од њих илустрован је засебним примером:

6. Уз то *задржао* сам и акценат сваке речи, тако да је ово један од ретких романа који има сачуван потпуни акценат средине у којој је животна прича настала.
7. Својом музиком свесно *заобилазе* национални центар [...].
8. Евентуално мењање те основице значило би нове крупне револуционарне *скокове* и *ломове* [...].
9. Повратак свршених студената у родне градове најчешће доноси *враћање* матерњем *дијалектџу*, тј. његовој урбаној *варијантџи*.
10. Углавном се рачуна да у Србији постоје три таква крупна дијалекта: један који *иде* долином Мораве и који се обично назива косовско-ресавским, други *се простира* дуж источне границе Србије према Бугарској, и један *је у јужном делу* Србије, рекао је Михаиловић.

Када је акценат на очувању локалног дијалекта као у примеру 9, употреба варијетета се може изједначити са заустављањем кретања. У примеру 10 „национални центар” стоји за „неутрални”, стандардни језик чијој се употреби, поново ради очувања, музичка група супротставља тако што ствара на свом дијалекту, те пример представља реализацију појмовне метафоре занемаривање стандарда је заобилажење. Промена у употреби одређеног варијетета, као што пример 11 илуструје, исказана је метафоричким изразом *скок*, чиме се у исто време наглашава интензитет прелаза из једног стања у друго (појмовна метафора (нагла) промена је *скок*). Са друге стране, прелаз са стандардног на матерњи, нестандардни варијетет представљена је као „враћање” на првобитно место у примеру 12, на шта такође указује употреба датива којим се циљне јединице *дијалекатџи* и *варијантџа* означавају полазиштем кретања. Коначно, преко домена кретања могуће је говорити и о распрострањености употребе као о заузимању одређеног положаја у простору или кретању кроз исти (пример 13).

3.2. Дијалектџи уопштџе

Опис дијалеката се може разложити на неколико елемената у зависности од тога да ли говоримо о њиховим одликама или дефиницији. У различитим текстовима забележено је неколико примера директне метафоре којим се дијалекти ближе одређују. Међутим, будући да начин њиховог дефинисања зависи од опште теме чланка, скуп директних метафора које смо забележили се не може подвести под један надређени домен. У примеру 14, изворни домен јесте симбол, у примеру 15 фондус, а у примеру 16 би лексеме *документџи* и *сведочанствџо* припадале домену текст.

11. [...] јужњачки дијалекти су симбол управо *џе* *неуспџешне модернизације* и *урбанизације*.
12. [...] *непресушни фондус* за којим они „*посежу*” још увек бивају рурални дијалекти.

13. [...] дијалекти нестају (због утицаја школе, телевизије, одласка становништва из села у градове, итд.). Зато их је потребно што пре забележити, јер они нису само лингвистички документи, већ и сведочанство о нашој прошлости, обичајима, контактима са другим народима.

Исти је случај и са представљањем области које одређени дијалекти захватају:

14. Зна се да је ова српска покрајина *колевка двају српских дијалеката* [...].
15. Моравски слив чини *српски дијалекатски мозаик у малом* [...].

Често је изворни домен додатно модификован (нпр. *симбол ње неусеишне модернизације и урбанизације* у примеру 14, *фундус за којим они њосежу* у примеру 15 или *колевка двају српских дијалеката* у примеру 17).

Документовани примери индиректне метафоре који се тичу њиховог описа одликују се подједнаком разноликошћу у погледу изворних домена (величина (19), човек (20), храна (21 и 22), развој (21), породица (23)).

16. Углавном се рачуна да у Србији постоје три таква *круйна* дијалекта [...].
17. [...] јужњачки говор у Србији се доживљава као *смешан, необразован, примитиван*, „*њосваћан*” с падежима.
18. И оно до чега ми је највише било стало јесте чињеница да сачувам тај *пресни, рудиментални* говор човека црнотравског краја почетних година трећег миленијума за историју српских дијалеката.
19. Превагнуло је то да прича буде испричана тим *сировим* језиком и на начин на који сама главна личност говори.
20. [...] скуп дијалеката који су међусобно довољно *сродни* а од суседних језика довољно различити да би их лингвисти сврстали у један (народни) језик [...].

Приликом анализе таквих примера следимо смернице Кренмајрове (2011: 135). Односно, иако се у материјалу јављају два метафоричка израза која спадају у домен хране, они припадају истом тексту, те се на основу њих, као и било којих других појединачних реализација, не може говорити о продуктивности самог домена у новинском дискурсу. Једини домен под који је било могуће груписати већи број израза јесте домен сликарства:

21. Деци се може задати да у њој препознају *цртне* дијалекта.
22. И сам сам [...] у језичком ткиву користио, односно убацивао локалне речи и изразе који су најбоље *осликавали* неке догађаје, стања, појмове.
23. Моравски слив чини српски дијалекатски *мозаик* у малом [...].
24. [...] истицање локалне језичке *боје* условљено је одређеним социолошким и психолошким моментима.

Поред тога што се и у овом случају могу уочити извесне разлике у погледу аспекта о којем се говори, било да је то одлика дијалекта (пример 24), функција (пример 25), скуп дијалеката (пример 26) или његов опис (пример 27), њих обрајмо у даги општији аспект.

3.3. Однос дијалекта и стандарда

О дијалектима српског језика је немогуће говорити без њиховог поређења са стандардом, за који су забележене две директне метафоре: [...] *сваки књижевни језик је [...] ништа друго него функционално насиље над језиком* и *сваки књижевни језик је вештачка, наддијалекатска¹³ творевина* [...]. Насупрот томе, његов значај истиче се тиме што се о поштовању норме говори путем израза *придржавати*

13 У овом случају уочава се метафоричност на нивоу морфема.

се и држати се чије је основно значење „хватати се за неког или нешто, ослањати се на нешто, да се не би изгубила равнотежа” (РСЈ 2011: 1022). У оквиру овог сегмента занимају нас искази који указују на положај нестандартних регионалних варијетета српског језика у односу на стандард. У том погледу, издваја се пар изворних домена који се често, како примери показују, јављају заједно:

25. [...] доводи, изгледа, и до интензивирања употребе дијалеката који нису ушли у *основицу* српског стандардног језика – призренско-тимочког и косовско-ресавског [...].
26. Моравски говор је иначе *залегао* и у *основу* првог српског књижевног језика.
27. [...] 56 одсто српског становништва у Србији говори неким од дијалеката који није *ушао* у стандардни књижевни језик.
28. Данас многи говоре да је у стандарду српског књижевног језика *заобиђен* говор и лексика моравске Србије [...].
29. [...] тек је у свом другом речнику из 1852. године поменуо један говор у нашем језику који дотле није спомињао и који није *ушао* у *основицу* његовог речника, а то је ресавски говор.

Употребом предлога у се стандард проглашава садржатељем за говоре/дијалекте и дијалекатску лексику (примери 28-31), чија се припадност стандарду представља путем различитих искустава с кретањем (нпр. путем глагола *ући*, *залећи*, *заобићи*). Лексема *основ(а)/основица* додатно спецификује стандардни српски језик као грађевину – домен путем којег се поимају многи сложени системи, између осталог и језик. Основно значење дате лексеме односи се на подлогу, темељ или део на којем се нешто гради или ствара и разликује се од контекстуалног значења где представља суштину на којој се заснива или темељи стандард. Темељ грађевине пресликава се и на појам речника (пример 32). Тиме је потврђено присуство метафоре речник је грађевина која је у претходним когнитивнолингвистичким студијама (Богетић 2018: 116) уочена само у корпусу енглеског језика.

Однос нестандартних и стандардних варијетета исказују и индиректни метафорички изрази из домена вертикалне димензије. У примеру 33 је персонификацијском метафором исказан потчињен положај дијалеката који захватају јужни део Србије лексемом *инфериоран* („мање вредан, подређен, споредан” РСЈ: 462). У примерима 34 и 35 је исти однос исказан лексемама *падање* и *ниски*, чиме се прелаз са стандарда на локални дијалекат приказује као заузимање нижег положаја на лествици, те тако примери представљају реализације појмовних метафора стандардно је горе, нестандартно је доле.

30. [...] југ Србије *осећа* се инфериорно у односу на друге говорнике.
31. „*Падање*” на локалну норму урбаног дијалекта неопходан је предуслов (поновног) уклапања у средину у којој се живи и ради [...].
32. [...] навео је антрополога Тању Петровић да истражи зашто се поједини језички варијетети, као што су они са југа Србије, унапред повезују са *ниским* културним вредностима.

3.4. Однос према дијалектима

Двадесет и седам метафоричких израза (12,11%) из грађе дефинише емотивни однос говорника према дијалекту. Као илустрација могу послужити доленаведени примери:

33. С друге стране, психолошки моменат јесте и емотивна *везаност* за матерњи дијалекат [...].
34. Како објаснити то што се у јавности на јужњачки дијалекат *џледа* негативно, а онда се он позитивно *вреднује* у Шотриним филмовима „Зона Замфирова” и „Ивкова слава”.
35. [...] тежи се *поправљању, корекцији* изговора [...].

Међутим, иако сви припадају дискурсно истакнутом аспекту који је предмет овог сегмента, они се, поново, не могу сврстати под један изворни домен, било због тога што се јављају у виду једне реализације или у оквиру једног истог текста. Домени који пак јесу потврђени за већи скуп метафоричких израза укључују супротне домене насиља и бриге.

Присетићемо се раније наведеног примера директне метафоре путем које је призенско-тимочки дијалекат описан као *боксерска врећа коју у пролазу с висине распали ко како сипигне*. Такав пример припадао би домену насиља за који смо забележили различите представе. Неке од њих подразумевају исказе попут: *Зашићо се рузамо љовору јужне љруге?* или *шреба љревазићи оквире у које су дијалектии насилно смешишени*. Подвучене језичке метафоре подразумевају то да се насиље врши над дијалектима. Ипак, у материјалу су такође забележени примери код којих преликавања са овог домена не подразумевају оквир у коме је дијалекат жртва, већ је он, односно његова употреба оно што доводи до нежељеног утицаја:

36. На другој страни, сасвим очекивано, елементи који најпре *жигошу* говорника најпре се и уклањају [...].
37. И не само то него се могу прочитати изјаве озбиљних, угледних интелектуалаца да је већи део Србије данас “*џурнуи* у дијалекат”.

Домен бриге обухватао је метафоричке изразе који се искључиво тичу очувања нестандардног варијетета: *Има и шаких медија који неџују локални дијалекати/ шако да је ово један од реиких романа који има сачуван љошћуни акценати средине/ новинарка и писац који чува зайлањски дијалекати/ борим се за очување зайлањског дијалектиа*. Уколико га упоредимо са односом према стандарду, реализованом посредством израза *љридржавати се*, уочавамо да се брига о нестандардним варијететима емотивније приказује.

4. ЗАКЉУЧАК

Преглед дискурсно осветљених аспеката указује на то да су дијалекти српског језика медијски уоквирени тако да се међу главним темама издваја њихова употребна функција (44,84% метафоричких израза се односи на овај аспект). Поред прототипичног начина приказивања (путем домена оруђа и руковања предметима), као нарочито продуктивни за дати аспект издвојили су се и домени простора и кретања. Опис дијалеката најчешће је био условљен темом самог чланка, што потврђује употреба, некада супротних, директних метафора. Стога сматрамо да би за дати аспект било корисно испитати вредносно значење метафоричких израза путем теорије процене (Мартин и Вајт 2005). Аспекти који откривају нешто више о језичким идеологијама везаним за дијалекте тичу се односа говорника према варијетету и његовом положају у односу на стандард. Посебно значајним сматрамо домен вертикалне димензије којим се дијалекат доводи у везу са положај појединца на друштвеној лествици. Однос стандардних и нестандардних варијетета диктира одабир метафоричких израза којим се исказује однос према дијалекту. У материјалу предњаче изрази који указују на потчињен

статус нестандартних варијетета путем метафора насиља, реализованих било као вид насиља над нестандартним варијететима (што се може подвести под оквир насиља над језиком) или над онима који њима говоре, док се отпор таквом „језичком монопољу” реализује изразима из домена бриге. Поређењем величине корпуса и броја ексцерпираних примера уочава се нешто мањи проценат метафоричности него у случају других студија метајезика (7,2% наспрам 19,7% у Богетић 2015: 144). Разлике у степену метафоризације се могу приписати чињеници да је језик шири појам којег одликује знатно већи број аспеката него што је то случај са дијалектима. Такође је важно истаћи да се дати налази тичу медијских дискурских представа дијалеката, а не њихове концептуализације уопште. За те потребе треба укључити и друге типове дискурса (рецимо, академски) који пажњу могу усмерити на друге аспекте и тиме нешто другачије представити појам.

Извори

РСЈ 2011: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица Српска.

Новински чланци

- „Сва раскршћа српског језика” (*Политика*, 26/11/2006) <https://www.politika.rs/scc/clanak/18394/Сва-раскршћа-српског-језика>
- „Дијалекти и српска књижевност” (*Политика*, 29/3/2007) <https://www.politika.rs/scc/clanak/23921/Дијалекти-и-српска-књижевност>
- „Наводно занемаривање” (*Политика*, 11/05/2008) <https://www.politika.rs/scc/clanak/41846/Наводно-занемаривање>
- „Усвајање лошег говора” (*Политика*, 24/05/2009) <https://www.politika.rs/scc/clanak/88319/Усвајање-лошег-говора>
- „Гмизавац који једе самог себе” (*Политика*, 26/6/2009) <https://www.politika.rs/scc/clanak/93026/Гмизавац-који-једе-самог-себе>
- „Босанчица је српски брзопис” (*Политика*, 20/1/2010) <https://www.politika.rs/scc/clanak/120294/Босанчица-је-српски-брзопис>
- „Српскохрватски није ни народни ни књижевни српски језик” (*Политика*, 16/9/2010) <https://www.politika.rs/scc/clanak/149559/Српскохрватски-није-ни-народни-ни-књижевни-српски-језик>
- „Дешић: Медији главни кваритељи српског језика” (*Политика*, 19/9/2010) <https://www.politika.rs/scc/clanak/149799/Дешић-Медији-главни-кваритељи-српског-језика>
- „Језик, наука и политика” (*Политика*, 23/09/2010) <https://www.politika.rs/scc/clanak/150233/Језик-наука-и-политика>
- „Српски је и народни и књижевни језик Срба” (*Политика*, 26/9/2010) <https://www.politika.rs/scc/clanak/150548/Српски-је-и-народни-и-књижевни-језик-Срба>
- „Дијалектизми су у моди” (*Политика*, 30/9/2015) <https://www.politika.rs/scc/clanak/339556/Дијалектизми-су-у-моди>
- „Српски језик кроз историју” (*Политика*, 13/10/2015) <https://www.politika.rs/scc/clanak/340746/Српски-језик-кроз-историју>
- „Зашто се ругамо говору јужне пруге” (*Политика*, 24/11/2015) <https://www.politika.rs/scc/clanak/344086/Зашто-се-ругамо-говору-јужне-пруге>

- „Штокавске збирке речи” (Политика, 20/11/2016) <https://www.politika.rs/scc/clanak/368166/Штокавске-збирке-речи>
- „Желео сам да сачувам говор црнотравског краја” (Политика, 27/07/2020) <https://www.politika.rs/scc/clanak/459224/Желео-сам-да-сачувам-говор-црнотравског-краја>
- „Први стрип на лесковачком дијалекту” (Политика, 3/5/2022) <https://www.politika.rs/scc/clanak/506321/Први-стрип-на-лесковачком-дијалекту>
- „Амбасадорка запаљског краја” (Политика, 13/6/2022) <https://www.politika.rs/scc/clanak/509590/Амбасадорка-запаљског-краја>

Литература

- Богетић 2015: К. Богетић, Метафоричка концептуализација језика у српском новинском дискурсу: метајезик, језичке идеологије и друштвена когниција, Крагујевац: *Наслеђе*, 31, Крагујевац, 137–160.
- Богетић 2017: К. Bogetić, Language is a beautiful creature, not an old fridge: Direct metaphors as corrective framing devices, *Metaphor and the Social World*, 7–2, 190–212.
- Богетић 2018a: К. Bogetić, Discursive metaphorical frames: The violence over language frame in Serbian and British newspaper discourse, Belgrade: *Belgrade English Language and Literature Studies*, 10, Belgrade, 105–130.
- Богетић 2018b: К. Bogetić, *Metafore o engleskom i srpskom jeziku u britanskom odn. srpskom novinskom diskursu*, Beograd: Filološki fakultet.
- Богетић и др. 2019: К. Bogetić, А. Bročić, К. Rasulić, Linguistic metaphor identification in Serbian, in: S. Nacey, A. Dorst, T. Krennmayr, W. Reijniere (eds.), *Metaphor Identification in Multiple Languages*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 203–226.
- Богетић 2020: К. Богетић, Вредносна димензија метафора у дискурсу: о могућностима споја теорије појмовних метафора и теорије вредновања, *Јужнословенски филолоџ*, LXXVI, св. 1. Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српски језик САНУ, 123–142.
- Бугарски 1972: R. Bugarski, *Jezik i lingvistika*, Beograd: Sazvežđa.
- Бугарски 2003: Р. Бугарски, *Увод у општију лингвистику*, Београд: XX век.
- Гоутли 2007: А. Goatly, *Washing the brain – Metaphor and hidden ideology*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Ђуровић 2015: Т. Đurović, Cognitive Linguistics meets Critical Discourse Analysis: The representation of asylum seekers in Serbian media discourse, u: B. Mišić-Ilić, V. Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, diskurs. Jezička istraživanja: zbornik radova*. Niš: Filozofski fakultet, 283–294.
- Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć: Ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Кренмајр 2011: Т. Krennmayr, *Metaphor in newspapers*, The Netherlands: LOT.
- Лејкоф, Џонсон 2003 [1980]: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by*, London: The University of Chicago Press.
- Мартин, Вајт 2005: M. James, P. White, *The Language of Evaluation: Appraisal in English*, New York: Palgrave Macmillan.
- Оука 2008: М. Оука, *Српски дијалекти*, Загреб: СКД Просвета.
- Праглецаз 2007: Pragglejaz Group, MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse, *Metaphor and Symbol*, 22-1, 1–39.

- Семино 2002: E. Semino, A sturdy baby or a derailing train? Metaphorical representations of the euro in British and Italian newspapers, *Text*, 22-1, De Gruyter, 107-139.
- Стен и др. 2010: G. Steen, A. Dorst, J. Herrmann, A. Kaal, T. Krennmayr, T. Pasma, *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU*, Amsterdam: John Benjamins.
- Силашки и др. 2009: N. Silaški, T. Đurović, B. Radić-Bojanić, *Javni diskurs Srbije: Kognitivističko-kritička studija*, Beograd: Ekonomski fakultet.
- Силашки 2011: N. Silaški, Метафора рата у медијском дискурсу Србије, у: Ковачевић М. (ур.), *Књижевни стандардни језик и језик књижевности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 259-269.
- Судимац 2020: Н. Судимац, Трајање вокала у два регионална варијетета српског језика, у: М. Ковачевић (ур.), *Актуелна питања фонетике и фонологије српског језика*, књига 4, Вишеград: Андрићев институт, 271-295.
- Чартерис-Блек 2004: J. Charteris-Black, *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*, New York: Palgrave Macmillan.
- Џонсон и др. 2007: S. Johnson et al., Language in the Media: Theory and Practice, in: Johnson and Enslin (eds.), *Language in the Media: Representations, Identities, Ideologies*, London: Continuum International Publishing Group, 3-24.

REGIONAL VARIETIES OF SERBIAN IN NEWS DISCOURSE: THE COGNITIVE LINGUISTIC APPROACH

Summary

The aim of this paper is to examine the use of metaphor in Serbian newspaper articles that deal with regional varieties of Serbian. We analyze the articles from the cognitive linguistic and discourse analytical angle. To that end, we rely on the Conceptual Metaphor Theory (Lakoff, Johnson 1980) and the Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black 2004) in our attempt to explicate how the news texts both represent and construct language ideologies, especially those pertaining to dialects. Seventeen newspaper texts, published between 2006 and 2022, were sampled from a daily Serbian newspaper. The constructed sample of 14,207 lexical units was analyzed both quantitatively and qualitatively to determine the metaphor density, the most frequently highlighted aspects of the concept, and the source domains used to talk about those aspects. The results indicate that metaphor use tends to be somewhat lower in comparison to the earlier analyses of Serbian media metalanguage (Bogetić 2015; Bogetić 2018). This is probably due to the fact that the domain of DIALECTS involves a more limited set of target domain aspects, whereas LANGUAGE, as a more general concept, requires a much larger set of source domains.

Key words: metalanguage, regional varieties, news discourse, conceptual metaphor, language ideology, Serbian

Tamara N. Janevska